

POLIKARPO AITAK ZITUEN EUSKAL ESKU-IDATZI ZAHARREN AURKEZPENA

Altsasu, 1981-III-22

Francisco Ondarra

Aita Villasante Euskaltzainburu jauna!

Euskaltzainkideok!

Jaun-andere guztiok!

Agur!

Egoaldeko Nafarroa-k, azkeneko denbora hauetan, lau euskaltzain oso izan ohi ditu. Orain urtebete hauek ziren bertako euskaltzainak: Intzar Damaso A., kaputxinoa, Anjel Irigarai Jauna, sendagilea, Jose Maria Satrustegi, Apaiz Jauna eta Iraizoz-ko Polikarpo A., kaputxinoa. Azkenekoa bitarte honetan hil eta hemen hitz egiten ari zaizuen hau autatu zuen Euskaltzaindiak, San Inazio egunean Bidasoa ondoko Bera-n, hutsune hori betetzeko.

Polikarpo Aitari buruz zerbait esan nahi nuke lehenbizi. Orain bildurik gauden etxe honetan asi zen kaputxino-gai bezala prestatzen; eta urteak joan ala, euskara aztutzen joan zitzaion, Hondarribi-ko ikastetxean berriz ikasteko. Hemeretzi urte zituela agertu ziren bere lehenbiziko bertsoak —1916. urtean— *Irugarrenko Prantziskotarra* izeneko aldizkarian, hortik aurrera bertso eta ipuin asko egingo zuela, eta libururen bat ere bai. Gainera, gauza asko utzi du argitaratu gabe.

Bainan ba-dago beste alderdi bat Polikarpo Aitarengan. Bere bitzta luzean eta berak ez zekiela ez noiz, ez nundik eta ez nork emanak, bildu zuen sermoi pilo haundi bat, hemezortzi eta hemeretzigarren mendetako predikuak, bai bizkaieraz, bai gipuzkoeraz eta bai Bidasoa aldeko ta Lapurdiko euskaraz ere. Berari esker, ailegatu zaizkigu baita ere Damaso Aitak Goñibar-en aurkitu zituen predikuak eta Elkano-n aurkitutako Joakin Lizarraga-ren bi liburu.

Polikarpo Aitak zituen euskal esku-idatzi zaharren aurkezpena izango da gaurko hitzaldi honen egitekoa.

Bizkaieraz 76 prediku edo sermoi eta *Peru Abarka*-ren zati bat utzi dizkigu; gipuzkoeraz, 19 sermoi eta *Zegama-ko Dotrina* bat; Bidasoa aldeko euskaraz eta lapurdieraz, 49 prediku edo dotrina; Goñibar-en aurkitutako sermoi eta beste 55 dira. Aipatuko ditugu, baita ere, Lizarraga-ren bi liburuak. Eras-kin bezala, eta lanaren osagarri, emango dugu Jorge Aitak bildutako agirien berri ere, eta Lekaroz-ko Liburutegian dauden esku-izkribuena.

A. Bizkaierazko agiriak

a) Aita Añibarro-renak.

Hogei-ta-lau (24) dotrina dira eta “Egempluac” izeneko orrialde batzuk, dotrinen artean ipiniak. Erabili duten paperaren luzera-zabalera hau da: 220/224 luze eta 160/165 zabal. Lehenbiziko hogei dotrinak XX. mendeko esku batek aldatuak dira, eta *s* ta *z* nahasten ditu; azkenekoak hemeretzigarren mendeko asieran, Añibarro oraindik bizi zela, hala uste dugu, izan ziren idatziak eta *s* ta *z* jatorki daude. Bestalde, Aita Añibarro dela beren egilea hemezortzigarren dotrinan ageri da, laugarren orrialdean; eta Añibarro Aitak bere eskuz idatziak Arantzatu-n gordetzen dira.

Hona hemen dotrinen izenburuak:

1. “Dotrinea / Pecatuen circunstanciac, edo lagungarriac, eta beste jaquin bearrac”.
2. “Dotrinea / Jaungoicoaren legueco lenengo Mandamentua / Jaung.^a maite izatea gausa gustien ganean”.
3. “Dotrinea / Fede santuaren ganean”.
4. “Dotrinea / Esperanzaren ganean”.
5. “Dotrinea / Caridadearen ganean”.
6. “Dotrinea / Juramentuaren ganean”.
7. “Dotrinea / Beste bat: Juramentuaren jarraia”.
8. “Dotrinea / Birao, ta madaricaciñoaren ganian”.
9. “Dotrinea / Beste bat: Biraoaren ganean”.
10. “Dotrinea / Beste bat: Biraoaren ganean”.
11. “Dotrinea / Boto edo Promesaren ganean”.
12. “Dotrinea / Beste bat boto ta promesaren ganean”.
13. “Dotrinea / Jaung.ⁿ legueco irugarren mandamentua. / Cer dan, ta certain emon bear direan Domeca ta Jaiegunac”.
14. “Dotrinea / Jai eguneco gaistaqueriac: eta cer eguin bear dan jaiac ondo gordeteco”.
15. “Dotrinea / Jai eguneco bear eguitearen ganean”.
16. “Dotrinea / Jai eguneco meza entzutea”.
17. “Dotrinea / Ce gauza miragarria dan Meza Santea”.
18. “Dotrinea / Mezan esan ta eguiten diran gauceen iracasteac, ta adierantzac”.

19. "Dotrinea / Mezentzuteagaiti Jaung.^c eguin dituan mirariac".
20. "Seme alavac euren gurasuai zor deuten maitetasuna."
- 20 bis. "Laugarren mandamentua. / 46 Dotrinea. / Seme alabac euren gurasoai zor deuten maitetasuna". (Lehengoa bera da).
21. "47. DOTRINEA. / Semeac bere gurasoai zor deuten socorrua, ta lotsa".
22. "48. DOTRINEA. / Semeac euren gurasoai zor deuten obediencia."
23. "Egempluac" (Dotrinetan erabiltzeko dira).
24. "49. DOTRINEA. / Gurasoac semeai emon bear deutseen gorputzaciara".
25. "50. DOTRINEA. / Gurasoac euren semeai emon bear deutseen aciera espirituala".

b) **Fr. Miguel de San Francisco** eta beste zenbaiten sermoiak 27 dira. Predikarari honek 19 platika utzi dizkigu, asi 1778. urtetik eta 1808. urterainoko tartean, Markina, Lekeitio, Gernika eta Mundaka-n predikatuak. Egia esan, ehun platika eta gehiago idatzi zuen. Paperaren luzera-zabalera 220 eta 150 mmkoa da gutxi gora bera.

Fr. Migel-ek euskara ona erabiltzen du. *Hiato* delakoa austeko joera agerian dago bere lanetan, eta horrela aurkitzen dugu *Magestadia, galdubac, andiyagaz* (i grekoarekin). Genitibo edutezkoa askotan laburtu egiten du: *Jangoicoen* eta *Jangoicoaren* ikus daitezkeela.

Frater Franciscus de Hormaechea, latinez izenpetzen du bere sermoi bakarra, dugu beste izen berri bat bizkaierazko idazleen artean. Euskara eta gaia interesgarriak; eta "hiato"-a austen honek ere, baita *s* eta *z* nahasten. Hemeretzigarren mendekoa da.

Sermoigileren izenik gabeko beste predikuetatik bat aipatuko dugu, 21a. Bertan, *u* ondoko *a* aldatu eta *e* bilakatzen da: *burube, desiertuben* etab.; hiatoa austen da eta *s/z* gaizki erabiltzen. Erantsi behar dugu, hiatoa denek austen dutela.

Atal honetan aipatuko dugu Moguel-ek idatzitako *Peru Abarka*-ren zati bat, eskuz idatzia. Cazalis, Markina-koak, egindako aldapena da, 2. elkarriketaren puska bateraino ailegatzen dela. Joan den mendekoa daiteke izan. Durango-ko argitaldian, 1881. urtean egina, 83. orrialderaino hartzen du.

Fr. Miguel eta besteen hitzaldien izenak:

1. "Miserere del año de 1778". Fr. Miguel de San Francisco: Markina, Lekeitio eta Mundaka-n, 1778-1807.
2. "Sermon de san Ramon. / año de 1781". Fr. Migel: Gernika, 1781.
3. "Platica del 6.to Mandam.^{to} / año de 1786". Fr. Migel: Markina.

4/5. "Platicas 7.ª y 8.ª de los Articulos, Padeció, y resucitó. / año de 1787". Fr. Migel: Markina, 1787-1801.

6/7/8. "Platicas: Que es Iglesia: La Comun,ⁿ de los SS.^{tos}, y Perdon de los Pec.^s / año de 1787". Fr. Migel: Markina, 1787-1801.

9/10. "Platicas 14. y 15. Resurrec.ⁿ Vida Perdur.^e Y Orac.ⁿ en comun. / año de 1787". Fr. Migel: Markina, 1787-1801.

11/12. "Platicas, Salve, y Madam.^{tos} en General Para Marquina / año de 1788". Fr. Migel: Markina, 1788-1793.

13/14. "Platicas 42. y 43. de las obligac.^s de criados; y casados. / año de 1789". Fr. Migel: Markina, 1789-1808 (eta Mujika, 1854).

15/16. "Platicas 50. y 51. del 6.to mandam.^{to} Palabras, y Vistas &. / año de 1789." Fr. Migel: (?), 1789-1795.

17. "Platicas 60. y 61. Compendio de los 10. Mandamientos: y / el Primero de los cinco, del sacrificio de la Missa. / año de 1789". Lehenbiziko platicaren zati bat besterik ez dago. Fr. Migel.

18/19. "Platicas 110. y 111. de la 2.da y 3.ra Bienaventuranzas / año de 1782". Fr. Migel: Nun (?), 1792-1799.

20. "Pasio Dni nri Jesu Christi secundum quator Evangelia". Bekatuaz ari da. Aulestia, 1833.

21. "Para el primer Domingo de Quaresma 1838".

22. "Santa Agueda". 1852 inguruan, Mañaria-n (?).

23. "Dominica 7. post Pent.^m / De los padres". 1852 (?).

24. "Los Pecados que acarrea la Ociosidad". 1854 (?).

25. "Sermon del 1.º Domingo de Cuaresma". XIX. mendekoa.

26. "Serm.ⁿ de la Cruz de Mayo". Frater Franciscus de Hormaechea. XIX. mendekoa.

27. "Sermon de Sta Agueda en / Bascuence". XIX. mendekoa.

28. (Peru Abarka-ren aldapena). Estalkian honela dio: "Esta copia es de Cazalis / el de Marquina".

c) Hirugarren pilo batean 25 sermoi daude, nork idatziak izan ziren ez dakigula. Hemezortzigarren mendeko bukaera edo hemeretzigarrengoaren asierakoak izan daitezke. Horietako bat, laugarrena, Dima-n izan zen predikatua eta predikalari karmeldarra da, honela bait dio: "Ea bada *Dimarrac* seuvecana viortuten dot, eta seuvecas dot neure converzacino gustija" —4. sermoi, 8. orrialde, 2. parrafu—, eta "*Neure Aita* S.ⁿ Eliasi" —4, 1, 1—. Beste bat dominikua daiteke izan, hau bait dio: "*Gure Aita* Santo Domingoc" —19, 12, 1—.

Euskara ona dute 3, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12 eta 25. sermoiak. Bigarren predikua interesgarria da bai hizkuntzaren eta bai oituren aldetik. Gehienetan *s* eta *z* nahasten dira. Lehenengo predikuan ez dago hiatoa austeko joerarik, beste guztietan bai ordea. Lehenengo horretan *i* ta *u*-ren ondoko *a* bokalea *e* bilakatzen da, eta genitibo edutezkoa laburtzen; bestalde, *j*-ren ordeztu *y* erabiltzen da: *yoan*, *yarraituco*, *Yente*, *yaquin*, etab.

Nork idatziak izan ziren ezin dugu esan. Bakarrik, bigarren eta hirugarrena esku batek eginak direla; beste guztiak, prediku ainbat eskuk idatziak.

Paperaren luzera-zabalera: 220 eta 150 gutxi gora bera.

Beren izenak hauek dira:

1. "Santiago Apostol".
2. "Bostgarren mandamentuan ganeco dotrinia".
3. "Pecatu venialen ganeco dotrinia, Purgatorioco / Animen Sermoia eguiten daneraco".
4. "S.^{us} Paulus".
5. "S. Martin Obispo".
6. "Sermon / Para el dia de la / Resurreccion".
7. "Sermon en bascuenze sobre el corto numero de los que se salvan".
8. "Platica para Dom. 5., de Cuaresma". Badaiteke 1847goa izatea.
9. (Ongi ala gaizki komekatzen denaz).
10. "Haec est victoria quae vincit mundum fides nostra". Fedez.
11. (Jesukristo Eukaristia sortzen).
12. "Sermon de la Dom.^{ca} 3 de Quaresma / en lengua Bascongada / vesperè / Sobre no dilatar la penitencia".
13. "Santiago Apostol".
14. "Sermon en Bascuence para la segunda Dominica de / adviento y para la quinta de quaresma / sobre embidia".
15. "Dom.^{ca} 2.^a de Adviento, sobre el = / Escandalo".
16. "Domingo seg.^{do} de Adviento. / De la envidia y sus frutos".
17. "Platica de la observ.^a del Domingo".
18. "Para la Domi. 4.^a, de Sept.^{bre}, sobre los muchos / q.^e se condenan por la lujuria; sobre las pa- / labras obcenaz".
19. "Rosario".
20. "Sta. Agueda". Arkatzez dago idatizirik izen hau.

21. "Sermon sobre la Comunion".
22. (Heriotzeaz).
23. (Pekatu mortala).
24. (Purgatorioko arimak).
25. "Platica p.^a la Dom.^{ca} / 21. post Pentec.^{em} / Sobre / la Obligación de / perdonar / a / los enemigos".

B. Gipuzkoerazko agiriak

Hemeretzi sermoi, bainan azkeneko biak ez daude osoak, eta Kristau Ikasbide edo Dotrina bat ditugu sail honetan.

Sermoietan zaharrena 1806. urtekoa da, eta beste guztiak ere mende horretakoak dira, uste dugunez. Paperaren neurria: 220 eta 150 mm. gutxi gora bera. Sermoigileak hauek dira:

Mekoleta-k bi (?) prediku ditu; *Fr. Francisco de Orueta*-k bat; *Urdangarin*-ek beste bat, *Segura*-n predikatua; *Fr. Manuel Ignacio de Echeandia*-k (?) bost sermoi, *Aratz*-en (?); eta *Fr. Julianus a S. Josepho*-k prediku bakar bat. Egile ez-ezagunen sermoiak ere badira.

Honako herri hauetan izan ziren predikatuak: *Errenteria*, *Segura*, *Aratz* (?) —Itxaso eta Astigarreta aldeko parrokia— eta *Alegria*-n (?), etab.

Euskara ona dute *Mekoleta* eta *San Jose*-k, baita beste zenbait predikuk ere. Bi sermoigile horiek eta beste sermoiren batek ere *s* eta *z* gaizki erabiltzen dituzte. *San Jose*-k *hiatoa* ausi egiten du, bizkaieraz bezala *zorijona* —jotaz idatzia— egiten duela. Gehienek bizkaierazko kutsua dute, eta aipatu ditugun predikalarietan *Urdangarin*-ek ez beste guztiek.

Zegama-ko Kristau-Ikasbidea —*Doctrina Christiana*— oso interesgarria dela uste dugu. 1741. urtean egina da, bertan esaten den bezala, "Cegamaco Escolan (Gaztelinaz ostein) eracusten dan moduan milla, zazpireun, eta berroguey, eta batgarren vrtean". Bere neurria hau da: 200 eta 150 mm. gutxi gora bera; 136 orrialde ditu, baten bat falta dela bukaeran. Nork egina izan zen ez dakigu, bainan izan daiteke *Martin de Vrteaga* izeneko bat bere itzultzailea —Ik. 25. orrialdean izenpea—.

Bizkaierazko euskalkiaren kutsu aundia ageri da dotrina honetan morfologian: *Aitearen* —1. orrialdea—, *esperancea*; sintasian: "Sinistu Aitea dana" —5. or.—; hiztegian: *domeca*; eta aditz-jokuetan: *ceban*.

Hona hemen agiri guzti hauen izenak:

1. "Dominica quarta / de Adviento. 1806 / Mekoleta".
2. "Domingo tercero de Adviento".

3. "Pl.^a (Platica) Mentira 21". "Fr. Fran.^{co} de Orueta 1812".
4. "Asunc.ⁿ Rent.^a 1819". Rentería, 1819.
5. "Descendim.^{to} del Señor = predique en Segura / año de 1826. / Vrdangarin (eta errubrika)".
6. "Platica ——— 45 / Dotrina ur bedeincatu, candela ta ezquilla edo campaien gañean". Fray Manuel Ignacio de Echeandia, Arazko "Vic.^o Int.^{no}" 1837. urteko apirilaren hogei-ta-hirugarrenean. Ez nago seguru bera ote den egilea.
7. "Platicas o Sermon / Propositos". Lehengoa bera.
8. "Platica ——— 2.ª / Domingo 2 de Aviento (sic) sobre el Escandalo No". Lenengoa bera.
9. "Platica ——— 3.ª / Dom.^{ca} 3.ª del Adviento No". Lehengoa bera.
10. "Platica ——— 40 / Pensam.^s y Palab.^s feas O". Lehengoa bera.
11. ("Aingueruen gañean").
12. "Sermon de la eternidad". Fr. Julianus á S. Josepho.
13. "Sermon / del Corazon de Jesus". Arkatzez dago idatzirik titulua; barruan gauzarik frango bizkaierara aldaturik.
14. "Domingo de Resurreccion".
15. (Eukaristiaz). Ikusi urrengoak ere; denak batek eginak dira.
16. "Platica sobre la comunion / espiritual. / (errubrika)". Alegrian predikatua izan daiteke (Ik. 4. orrialdea). Ik. aurrekoa.
17. (Eukaristiaz). Ik. aurrekoak.
18. (Jaunartzeaz). Ik. aurrekoak. Ez dago osorik.
19. (Aitorpen edo "confesioa"-z). Ik. aurrekoak. Orrialde bat.

C. Bidasoa aldeko eta lapurdierazko agiriak

Agiri hauek 49 sermoi dira, horietatik 31 Bidasoa aldeko euskaraz delarik, eta beste 18 lapurdieraz. Paperaren luzera-zabalera 150 × 110 da guztietan. "Filigrana" delakoa mota askotakoa da: BAY, Ragueta, Bagneres Gior Magnani, TOLOSA DE G^A, P B (eta bi iduri), Al Masso Gior Magnani, Uranga (eta honen azpitik T G).

Noiz izan ziren predikatuak? Zaharrena 1831. urtekoa da, Irun-en predikatua; eta berriena, 1861. urtekoa edo.

Nun izan ziren predikatuak? Ageri diren herrien izenak hauek dira: Arizkun, Arrangoitze, Bera, Beronitz (?), Hendaia, Henuritze (?), Etxalar, Irun, Oiartzun eta Uztaritze-n eta ez dakigu nungo monjetan.

Nork idatziak izan ziren ezin dugu esan, baina uste dugu kaputxinoak izan daitezkeela. Horietako batean, Irun-en predikatzeke egindakoan, hau irakurtzen dugu (sartu han) sermoiaren ondotik dakarren NOTA luze batean: "Otras barias cosas se hallan en el archivo de nro convento de Fuenterrabia: Como milagros, ataq." —2. sermoia, 19. orrialdea—. Guztira, hamar bat euskal idazle ez-ezagun ditugu, pentsatzen dugu; eta esan daiteke mugaz alde honetakoak direla, euskaraz ez dauden gauzak gaztelaniaz bait daude. Gainera, honako hauek arkitzen ditugu: "Fue escrito en Francia y predicado á los Franceses en su Dialecta (sic) —4. sermoia—, eta "Estas doctrinas estan escritas en la Dialecta labortana" —44. sermoia—.

Idazkeraren aldetik, prediku askotan *-tt-* (*t* bikoitza) erabiltzen da frango, eta horietan beretan *-rr-* bakuna *-rr-* bikoitzaren orde. Esakeraren aldetik, guztietan "hiato"-a austeko joera argi ageri da; baina azkeneko bietan oso gutxi.

Morfologiaren arloan hau esan dezakegu: genitibo edutezkoa pluralean (*h*)*oquin* 'hauen' izaten da askotan; eta irakurtzen dugu baita ere *Gizonequin-zat* 'gizonentzat' —1. sermoia, 4, 3—, *maldadiaquiña* 'maldadeena' —8. sermoia, 3, 3—, *Elicequin* 'elizeen' —12. sermoia, 13, 2—. Sintasiari gagozkiola, berriz, prediku guztietan *-a* mugatzailea gorde egiten da aipatuko dugun sintagma hau bezalakoetan: "templu sagraduba onetan" —2. sermoia, 1, 1—. Fenomenu hau, salbuespen bakanen bat ez beste guztietan, ondotik erakusleren bat datorrenean gertatzen da, salbuespen bezala honoko hau erakusten dugula: "arpeguiya ariñarequin" —3. predikua, 10, 1, 12—.

Esan dugun bezala, Bidasoa aldeko eta Lapurdiko euskaraz daude dotriak eta beste. Gerta daiteke sermoi bat Uztaritze-n eta Etxalar edo Oiartzunen erakutsia izatea. Bestalde, monjei predikatuetatik sei lapurdieraz daude eta bat Bidasoa aldeko euskaraz: 1859, 1860 eta 1861. urtetan emanak.

Nungo monjak ziren eta nun bizi ziren? Uste dugu Arizkungoak izan daitezkeela, "clarisas" direlakoak. Itzaldi horietako bat, 30a, "Santa Clara de Asis. Virgen" izenekoa da. Esan behar dugu ere, prediku hauek ez zirela egin monjei predikatzeke, baizik herriren batean, eta gero monjendako aprobeitatuak.

Buka dezagun atal hau Nafarroa-rekin zer ikusirik daukan berri batekin. Prediku baten izena hau da: "San Francisco Xavier", Oiartzun-en, 1834. urtean eta bertan ikusten dugu predikalariak badakiela Nafarroa Euskal-Herria dela, honela bait dio: "Jayo cela (San Frantzisko Xabier) gure Españian, vscal Errian, Nafarruan" —15. sermoia, 1, 15-16—.

Sermoi, prediku eta dotrinen izenak hauek dira:

a) **Bidasoa aldeko euskaraz.**

1. "Natividad de N. Señora". Irun, 1831.
2. "El Nacimiento de Maria". Irun, 1832 (?).
3. "Se muestra / La constancia de S. Vicente / Diacono". Hendaia, 1832.
4. "Mandato". 3. sermoiarena bezalakoa da bere idazkera.
5. "Pecado". 3. sermoiarena bezalakoa.
6. "Pecado mortal Dotrina 2.ª". Lehengokoak bezala.
7. "Alma". Etxalar (?), 1833. Lehengokoak bezala.
8. "Despedida". Berdin.
9. "El que calla pecado por vergüenza". Etxalar, 1836; Oiartzun, 1837 (?); Beronitz (?), 1848, eta Uztaritze, 1848. Idazkera bera 14. sermoia arte.
10. "De enemigos". Etxalar (?), 1841 (?) eta Oiartzun (?), 1844.
11. "La pasion del Señor segun San Juan Evang.^a". Etxalar (?).
12. "S. Mart.ⁿ Obispo / Dios".
13. "Basta uno para que Dios castigue a muchos".
14. "Desonestidad".
15. "San Francisco Xavier". Oiartzun, 1834. Idazkera bera 28a arte.
16. "La purisima Concepcion". Oiartzun, 1834.
17. "La Circuncision del Señor". Etxalar (?), 1836.
18. "Los dolos de Maria al pie de la Cruz". Etxalar (?), 1836 eta Uztaritze (?), 1846.
19. "Eternidad". Etxalar, 1836; Oiartzun (?), 1839 eta Uztaritze (?), 1842.
20. "Murmuracion". Etxalar, 1837.
21. "Comunion frecuente". Etxalar, 1837 eta Uztaritze (?), 1845.
22. "San Josef".
23. "Santificacion de las fiestas / (Dotrina 1.^a)". Oiartzun (?), Etxalar (?). *Oharpena:* Hau eta urrengo lau dotrinak "cuadernillo" batean daude.
24. "Santificacion de las fiestas / (Dotrina 2.^a)".
25. "Confesion anual / (Dotrina 3.^a)".
26. "Ayuno Eclesiastico / (Dotrina 4.^a)".

27. "Diezmos / (Dotrina 5.^a)".
28. "Concepcion". 1854a baino lehenagokoa.
29. "Animas". "Vera 1836: 18 de Agosto. / Arizcun 1857. 25 de Mayo". Bere idazkera eta urrengo biena berdin (?) xamarra.
30. "Santa Clara de Asis. Virgen". "Monjas 12 de Agosto 1860" (?).
31. "S. Jose".

b) Lapurdieraz.

- 32 (1). "Materiales para el Sermon / de S. Vicente Martir sacados de / Hudri, y del P. Roche". Uztaritze, ca. 1847. Idazkera bat (?) urrengo biekien.
- 33 (2). "S. Vicente Martir". Uztaritze, 1847, eta "Predicado en Ustaritz (Francia) en / la Dialecta de allí el año 1849".
- 34 (3). "El numero delos (sic) que se salvan".
- 35 (4). "S. Juan Bautista". Uztaritze (?), 1848. "Fue escrito en Francia y / predicado á los Franceses en / su Dialecta". Idazkera bat 41a arte.
- 36 (5). "4.^{en} Mandamendua = Educacionea. / (Dotrina 1.ª)".
- 37 (6). "Amoriua. / (Dotrina 2.ª)".
- 38 (7). "Yatera emaita. / (Dotrina 3.ª)".
- 39 (8). "Instruccionia / (Dotrina 4.ª)".
- 40 (9). "Sobre la educación de los hijos".
- 41 (10). "El Hijo Prodigio".
- 42 (11). "Muerte del Pecador". Arrangoitz (?), 1850 eta Uztaritze, 1850. Idazkera bat 47a. arte.
- 43 (12). "Pasion de Jesucristo". Etxalar (?), 1847 (?); Monjak, 1860.
- 44 (13). "1.ª Instruccion sobre la Eucharistia". Monjak, 1861. Estalkiaren barruko orrialdean hau dio: "Estas Dotrinas estan escritas en la / Dialecta labortana". Dotrina hau eta urrengo hiruak esku batek idatziak dira eta laurak liburuxka bezalako batean daude josirik.
- 45 (14). "2.^a Instruccion sobre la Eucharistia. / Amor de Jesucristo, é ingratitude delos (sic) hombres".
- 46 (15). "3.ra Instruccion sobre (sic) la Eucharistia. / Comunion frente (sic)".
- 47 (16). "4.ª Instruccion sobre la Eucharistia. / Las disposiciones necesarias para comulgar bien".

48 (17). “Ceniza”. *Henuritz* (?), 1842; *Uztaritze*, 1845 eta 1851; *Arrangoitze*, 1847; eta *Monjak*, 1859. Esku batenak hau eta urrengoa.

49 (18). “Etsaiyac”.

D. Goñibarko esku-idatziak

Goñibarko Munarriz-en arkitu ziren euskal agiriak 55 dira, bat ez beste guztiak sermoi edo predikuak. Horien berri beste lan batean eman genuen eta orain imprimategian dagon *Euskera*-n azalduko da.

Orain hirurogei bat urte direla izan ziren arkituak eta Damaso Aitaren eskuetara ailegatuak. Gero Polikarpo Ak. gorde izan ditu.

Idatzirik dauden paperaren neurria hau da: 150 / 155 × ca. 210 mm.

Noiz izan ziren eginak? Oker ez bagaude, XVIII. mendean izan ziren eginak gehienak, zaharrena 1743. urtekoa delarik. Dudarik gabe, 23 izkribu mende hortakoak dira, eta zazpi XIX. mendekoak. Beste guztiak, 25 prediku etab., ezin esan noizkoak diren: hemezortzigarren ala hemeretzigarren mendekoak.

Nork izan ziren eginak ezin dugu esan, baina hamabi bat sermoigile badirela badakigu. Hamabi bat esku ezberdin badira, eta esku bakoitzak euskara diferentea du; beraz, hamabi bat euskal idazle baditugu. Horietako batek hamasei (16) sermoi utzi ditu, eta beste batek bat bakarrik. Berrienak, XIX. mendean idatziak, karmeldar batenak dira; horietako batean —nere sailetan 53. sermoian— hau irakurtzen bait dugu: “Ayta lumbier nere erreligionetaco Ayta D.^o (= Docto) batec”. Aita Lumbier hamazazpigarren mendeko teologu eta predikalari bat izan zen, karmeldar oinetakoduna —Ik. gure beste lan hori—. Besteren bat frantziskotarra edo beharbada kaputxinoa izan daiteke, honela bait dio: “gure Aite S. franciscoc” —47. sermoia—. Beste erlijiosoren bat ere badaiteke izatea; baina uste dugu gehien-gehienak herrietako apaizek eginak izan daitezkeela.

Nun izan ziren predikatuak ere ezin esan. Behin bakarrik ematen zaigu horren berri, eta horregatik badakigu horietako bat Iruñerri-ko Izu herrian, Oltza-ko zendean, 1757. urtean —13. sermoia—, izan zela predikatu. Pentsa daiteke Goñibar, Oltza-ko Zendea eta Nafarroa-ko beste zenbait tokitan ere aitua zirela hitzaldi horiek.

Nungo eta nolako euskara duten esango dugu orain. Bonaparte Printzearen hitz eta aditz-jokoak etab. ikusirik, baita ere Elkano-ko Lizarraga-ren liburuekin gombaraturik, esan daiteke idatzi gehienak Goñibar eta Oltza aldeko euskaraz daudela; eta badaiteke zenbait Ultzama edo Ezkabarte aldekoaz egotea. Lau ez beste guztiak Nafarroa-ko euskaraz daude: goi nafar egoaldekoaz eta goi nafar iparraldekoaz. Hau obeto konprenitzeko, gogoan izan behar dugu goi nafar egoaldeko euskalkia Iruñe-ko euskara zela, hortik alde

guztietara zabaltzen zelarik: Auritz, Arakil, Gares eta Estellerriko Goñibar eta Gesalatz-en euskalki hau erabiltzen zuten. Beraz, asi Pirineotatik eta Erribera-raino ailegatzeko zela esan daiteke.

Euskara ona eta euskara gaizkara, biak ditugu izkribu hauetan.

Atal hau bukatzeko eta Nafarroa-n garai haietan zein sakonki sarturik zegoen gure euskara ikusteko, bi lekuko ekarriko ditugu, gure predikuetatik hartuak.

Lehenbiziko lekukoa Goñibarko euskaraz egon daitekeen sermoi batetik hartuz dugu eta honela dio: “Bada Jaun Divino arec errespondatuco dizu, cer, bentures nere Prediquedoreac itz eguindute zuretaco Erdaras, franceses, latiñes, edo zuc ecin comprenditu dezaquezun moduen?” —29. sermoia, 2v., 4, 4s—. Eta bigarren lekukoa Oltza aldeko eta Baztango euskara nahasten dituen prediku batean dugu: “Cergatic vsten duzue emen eztirela aurrac minzazen frances? Cergatic vere Aytac ezpaitaquite frances, eta arla ezpaitabete iracusten; eta cergatic mintzatzen dire guciac vscaras; cergatic vere Gura-soec eztaquite vertze lenguaжерic; eta arla icasten dute lengaje au vere gura-soenganic” —54. sermoia, 12, 3, 2-5—.

Goñibarko esku-idatziak hauek dira:

1. “Domingo primero de quaresma.” 1743 eta (berriz predikatua) 1826. Lehenbiziko sei sermoi hauek sail bat osatzen dute: *Igo saila*.

2. “Sermon del Quarto Dom.º de Adbiento”. 1747.

3. “Sermon del Seg.º Domingo de Quaresma”. 1749.

4. “Sermon del Segundo Dom.º de Quares.ª”. 1753 eta 1826.

5. “Dom.ª 3 quadrag.ª”. 1827. urtean berriz predikatua.

6. “Dom.ª 4.ª Quar.ª”. 1826. urtean berriz predikatua.

7. “Dom.ª 4.ª Quad.ª”. XVIII edo XIX. mendekoa. Urrengo hiru predikuekin 2. *saila* osatzen.

8. “Garicimaco irugarren Igandeco Lecioa”. 1830ean berriz predikatua.

9. “Garicimaren Laugarren Igandeco predicu, edo Leccioa”.

10. “Garicimaren borzgarren Igandeco Leccioa”.

11. “Domingo quarto de Adviento, año de 1755”. Hemen asten da 3. *saila*, eta 26. arte ailegatzeko da.

12. “Adviento. / Dom.ª 3.ª adventus. / año de 1757”. 1822 ta 1829 berriz.

13. “Domi.ª 2. Quadre. / Delos pocos que se salvan. / Izu”. 1757.

14. "Domingo Primero de Quaresma". 1757, 1758, 1759, 1760.
15. "Sermon de Penitencia". 1759.
16. "Doctrina del pecado mortal". 1766 eta 1769.
17. "Del Juicio Vniversal". 1768 eta 1770.
18. "Doctrina para el Domingo 2.º de Adviento". 1769, 1770, 1771, 1772 eta 1773.
19. "Dela reverencia, que deben los hijos a sus Padres". 1769 ta 1771.
20. "Domingo 2.º despues de Resurreccion". 1770.
21. "Dela Domi.^a delas Pascua del Espiritu Santo". 1771, 1771 eta 1772.
22. "Domingo de Quinquagesima". 1770 eta 1772.
23. "Para el Domingo 2.º despues dela Epifania del dulcissimo nombre de Jesus". 1770, 1772 eta 1817.
24. "Para el dia de Reyes". 1770, eta 1823 ta 1829.
25. "Dela muerte". 1771, 1772 eta 1773.
26. "Domingo 5.º dela resurreccion". 1772 eta 1830.
27. "Platica dela Pureza". XVIII edo XIXgoa; 1817 eta 1829. urtetan berriz predikatua. Urrengo lauekin 4. *saila* egiten du.
28. "Dela Muerte".
29. "Sermon de el Juicio Particular".
30. "Porro unum est necessarium". ("gure animen salvacioa... izenenda nere sermonaren asunto gucie").
31. (Bule sanduez). 1827 eta 1832. urtetan berriz predikatua.
32. "Abijt Jesus trans mare galilaeae qd e Tiberiadis. Joan. 6.". Berriz predikatua 1822. urtean. Urrengo hiruekin 5. *saila* osatzen du eta XVIII ta XIX. mendekoa izan daiteke.
33. "Quis ex vobis arguet me de peccato. Joann. c. 8.".
34. "Assumsit Jesus Petrum, et Jacobum et Joannem et transfitus e ante eos Math. c 17.".
35. "Haec omnia tibi dabo si cadens adoraveris me. Math. 4".
36. "Erunt signa in sole, et luna et stellis. Lucae cap 21". XVIII / XIX.-mendekoa. Urrengoarekin 6. *saila* egiten. Berriz predikatua 1825 eta 1831. urtetan.

37. "Erunt signa in sole, et luna, eta in terris presura gentium. Lucae cap 21."

38. "Quis ex vobis arguet me de pato? si verit(atem) dico vobis qare n creditis mihi (?) Joannis cap. 8.". XVIII/XIX.mendekoa. 1825. urtean predikatua berriz. Urrengo biekín 7. *saila*.

39. "Ductus e Jesus in desertum á Spiritu, ut *intartr* á diabolo... Math. 4."

40. "Erat Jesus ejiiciens demonium, et illud erat mutum. Lucae cap. 11."

41. "Platica para la Dominica primera de Quaresma". XVIII/XIXgoa. Berak bakarrik 8. *saila* osatzen; bainan 7. sailarekin ikustekorik baduela ematen du.

42. (Elizakoak hartzeko prestatzen). Bat bakarria: 9. *saila*. XVIII/XIX.

43. "Sermon del Juicio". XVIII/XIX; urrengo hiruekin 10. *saila*.

44. "Sermon del Seg.^{do} Dom.^o de Adbiento".

45. "Sermon del Tercer Dom.^o de Adbiento".

46. "Sermon del Quarto Dom.^o de Adbiento".

47. "Dom. Pentecostes =". XVIII/XIX; berriz predikatua 1821, 1826 eta 1832. urtetan. Berak bakarrik 11. *saila* egiten.

48. "D.^a 2.^a Q.^{ae} (= Dominica secunda Quadragesimae)". 1758. urtekoa. 12. *saila* osatzen berak bakarrik.

49. "Pasquas de Navidad". Urrengo seiekin 13. *saila* osatzen, denak ca. 1831. urtekoak izan daitezkeelarik.

50. "Stabat x.^a (= iuxta) crucem Iesu Mater eius. Ioanes cap. 19".

51. "Platica Miercoles de Ceniza". 1831. urtekoa.

52. "En la anunciacion de N.^a S.^{ra}".

53. "Platicas sobre los 10 mandam.^s 1.º".

54. "Segundo mandamiento".

55. "Tercer mandamiento".

E. Elkano-ko "Vicario" Joakin Lizarraga-ren liburuak

Lehen esan dugun bezala, Damaso Aitak aurkitu zituen liburu hauek Elkano-n. Gero, Polikarpo Aitak gorde izan ditu eta horietako batetik hitz pilo aundia atera zuen eta *Fontes* aldizkarian argitaratu. Hor bertan eman

genuen guk bi liburu horien berri: luzera eta zabalera, zenbat orrialde eta zer gai, noizkoak diren etab. —Fontes, 1972, 265-281—. Horietako haundienak 385 orrialde ditu; 300 eta 205 mm. luze-zabal. Besteak 314 ditu; 150 eta 110 mm. luze-zabal.

Eraskina

Aipatu ditugun agirien osagarri bezala, Errezu-ko Jorje Aitak, Euskaltzain Ohorezko denak, aurkitu dituen agirien berri emango dugu lenenbizi; eta urrengo, Lekaroz-ko Liburutegian dauden izkribuena. Oso laburkiro mintzatuko naiz atal honetan.

A. Jorje Aitak aurkitutako agiriak

1. Bost elkarriketa eta seigarren baten asiera, gogo-jardunei buruz. Bizkaieraz daude eta XIX. mendekoak dira.

2. Baztaneraz: hamabi sermoi eta sermoi zati. Hemeretzigarren mendekoak: Amaiur, Arraioz eta Gartzain-goak.

3. Bidasoa aldeko euskaraz, baztaneraz ote? Bederatzi sermoi dira, XX. mendekoak, Elizondo-n eta predikatuak. Beren egileak Lekaroz-ko kaputxinoak izan daitezke.

4. “Amoresco eta doloresco Jesu Christoren pausoac” izeneko liburuxka. Nafarroa-ko euskaraz dago, egoaldeko euskalkia besteren batekin nahastua erakusten duela. Hemeretzigarren mendekoa daiteke izan. Euskara ederra du, batez ere sintasiaren aldetik. 56 orrialde: 103 eta 75 mm., orrialde bakoitzean gehienez 10 lerro daudelarik.

B. Lekaroz-ko Liburutegian dauden agiriak

1. “Sermones de Mission en Basquenze / al simple uso del Padre Carlos de Fuenterravia / Religioso Capuchino. En el Conv.^{to} de Pamp.^a Año 1775.” Bere berri eman zuen Polikarpo Aitak —Fontes, 1976, 65-75—. Liburu lodi bat egiten dutela daude josirik predikuak, 566 orrialdeko liburua mardula. Paperaren luzera-zabalera 210 eta 150 mmkoa da gutxi gora bera.

Lehenbiziko 66 orrialdeak misio sermoiek osatzen dituzte eta Nafarroa-ko euskaraz idazten saiatzen da autorea; beste guztiak, orrialde bakarren bat kenduz gero, Oiartzun aldeko euskaraz daude. Egilea hondarribitarra zen eta gainera sermoi horiek, Garizumetan predikatzeke prediku horiek, Oiartzun-erako prestatu zituen. Hitzaldiak urte hauen tartean izan ziren idatziak: 1775-1791; eta Oiartzun-go garizumak urte hauetan predikatuak: 1786-1794 —bederatzi urte segidan; baina tomu honetan sei urtetakoak daude baka-rik—. Hondarribitarra denez gero, bere herriko euskara ageri da, adibidez,

pluraleko genitibo eta datiboan: *animakentzat* ‘animentzat’, *begiyaki* ‘begiai’, etab. —Ik. Polikarpo Aita, *Fontes*, ut supra, 66. or.—.

2. “Novena de S. Francisco de / Asis. / S. Francisco Asis-coaren / Bederatziurrena / A M D G”.

Liburuxka antzera josirik, 44 orrialde ditu, 5 marrazkiz ederturik, 210 eta 150 mmkoak.

Erderatik itzulia dago, erderazko bederatzurrena Antonio Bozal, zisterko batek, egina delarik. Itzultzailea *J. I. A.* da, honela bait dio: “*J. I. A.-c / Erderatic Eusquerará itzulia.*”. Noiz egin zuen lan hori ere esaten digu: 1865. urtean. Gipuzkoeraz dago itzulpena.

Francisco Ondarra Euskaltzaindian Sartze mintzaldian (Altsasu, 1981-III-22)

3. “Errazuko Doctrina / Cristau Doctrinaren declaracionea”. Aldaketa honen egilea Lezoko Jose Aita, kaputxinoa, da, eta Lekaroz-en egin zuen, 1935.urteko maiatzean —Ik. azkeneko orrialdea—. Ez dugu dudarik egiten Doctrina hau “Fondo Bonaparte” delakoan dagonaren aldaketa dela, Nafarroa-ko Forudun Aldundiaren Artxiboan ongi gordea; baina aipatu dugun urte horretan ihesaldi bat Lekaroz-era egin zuena. —Ik. RIEV, 1913, 188. orrialdea, 45. zenbakia—.

4. "Elizondo". Hau ere dotrina bat, "Lekarotzen 1935.^{ko} Lorillan Arantzar (Lezoko) José"-k aldatua, bestea bezala. Hau ere "Fondo" hortakoa, hor aurkitzen bait dugu "Catecismo, en dialecto vulgar de Elizondo" —Ik. RIEV, 1913, 187 or., 23. z.—.

5. Azkenik, badaude zenbait sermoiren serokopiak, Lekaroz-en daude-larik egileek egin zituztenak. XVIII/XIX. mendekoak eta baita ere XX. mendekoak izan daitezkeenak.

Bukatzeko, eta esan dugun guztiaren laburpen bat egiten dugula, ikus dezagun zenbat agiriren berri eman dugun: Bizkaieraz 83; gipuzkoeraz 21; lapurdieraz 18; Nafarroa-ko euskaraz —Goñibar, Lizarraga, Baztan, Bidasoa aldeko eta beste— 113, eta ez dezagun ahaztu Nafarroa-ko agirietan hiru liburu sartzen ditugula.

Ikusi duzuenetz, aurkezpen utsa egin dugu. Lan haundia dago oraindik nork eginak izan ziren, nolako euskara duten etab. ixtudiatzeko eta jakiten saiatzeko.